

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк)

Теоретичні аспекти розвитку дітей дошкільного віку з особливими потребами

У статті розкрито теоретичні питання розвитку дітей дошкільного віку з особливими потребами. Зокрема, проаналізовано поняття терміна «діти з особливими потребами». Також визначено різні види класифікацій дітей з особливими потребами за різними авторами. Охарактеризовано особливості розвитку дітей із різними типами порушень. Основну увагу приділено аналізу впливу психофізичних порушень на особистісний розвиток дошкільників.

Ключові слова: діти з особливими потребами, дитина-інвалід, діти з порушеннями, особливості психофізичного розвитку, особистість.

Постановка наукової проблеми та її значення. В Україні, як і в усьому світі, спостерігається тенденція до зростання кількості дітей з особливими освітніми потребами. Якщо чисельність дитячого населення за 2003–2012 рр. знизилася на 19,02 %, то загальна чисельність дітей-інвалідів щорічно збільшується на 0,5 %, а станом на початок 2014 р. їх кількість сягнула показника 2,0 % від усього дитячого населення країни.

У Законі України «Про охорону дитинства» так визначено поняття «дитина-інвалід»: «це дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту». На сьогодні в українському суспільстві дітей з особливими потребами називають дітьми-інвалідами й сприймають лише їхні вади та недоліки, зовсім не акцентуючи увагу на почуттях, уміннях, здібностях дитини. Визначення ж «дитина з особливими потребами» вказує на суб'єктність дитини, включеність її до суспільства, у якому вона проживає, рівність її прав разом з іншими дітьми. У зв'язку з цим пропонуємо замість терміна «дитина-інвалід» використовувати поняття «дитина з особливими потребами». Цей термін акцентує на необхідності забезпечення додаткової підтримки в навчанні та вихованні дітей, які мають певні відхилення в розвитку. Саме це не дасть їм змогу користуватися тими освітніми послугами, що надаються освітніми закладами в місцевій громаді [1, с. 43].

Широкий ужиток терміна «діти з особливими потребами» зініціювала Саламанкська декларація, опублікована в 1994 р., де й подано його основне визначення: «особливі потреби» стосуються всіх дітей і молодих людей, чії потреби залежать від різної фізичної чи розумової недостатності або труднощів, пов'язаних із навчанням. Багато дітей відчувають труднощі в навчанні й, таким чином, мають спеціальні освітні потреби на певних етапах свого навчання [13, с. 3].

Найбільш поширене та прийнятне стандартне визначення «особливих потреб», зокрема в країнах Європейської Спільноти, подано в Міжнародній класифікації стандартів освіти (International Standard Classification of Education): «Особливі навчальні потреби мають особи, навчання яких потребує додаткових ресурсів. Додатковими ресурсами можуть бути персонал (для надання допомоги в процесі навчання); матеріали (різноманітні засоби навчання, у тому числі допоміжні й корекційні); фінансові (бюджетні асигнування для одержання додаткових спеціальних послуг)» [4, с. 34].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Багато дослідників розглядали вплив фізичних вад на розвиток особистості. Так зокрема, Л. С. Виготський стверджує про формування вторинного дефекту в тому випадку, якщо соціальне оточення не компенсує психофізіологічного порушення розвитку, а навпаки – детермінує його. Згідно з дослідженням Л. І. Божович, тяжке хронічне соматичне захворювання суттєво змінює, насамперед, усю соціально-психологічну ситуацію розвитку дитини. Воно змінює рівень її психічних можливостей виконання діяльності, призводить до обмеження кола контактів з оточуючими людьми.

Діти з функціональними обмеженнями становлять об'єкт соціальної роботи з надзвичайно складною структурою, тому існує багато класифікацій цього об'єкта за різними ознаками.

Класифікація Г. Н. Коберника, В. Н. Синьова:

1. Діти із сенсорними порушеннями (зору, слуху, мовлення, опорно-рухового апарату).
2. Діти із затримкою психічного розвитку.
3. Діти з астенічними, реактивними станами та конфліктними переживаннями.

4. Діти з психопатоподібними формами поведінки.
5. Розумово відсталі діти.
6. Діти з початковими проявами психічних захворювань (шизофренія, епілепсія тощо) [2, с. 439].
Класифікація Т. О. Власова та М. С. Певзнер представляє інше групування:

1. Діти з відхиленнями в розвитку, пов'язаними з органічними порушеннями ЦНС.
2. Діти з відхиленнями в розвитку, пов'язаними з функціональною незрілістю ЦНС.
3. Діти з відхиленнями, пов'язаними з деприваційними ситуаціями.

Ще одна класифікація, запропонована В. А. Лапшиним та Б. П. Пузановим:

1. Діти із сенсорними порушеннями (зору та слуху).
2. Діти з інтелектуальними порушеннями (розумова відсталість та затримка психічного розвитку).
3. Діти з порушеннями мовлення.
4. Діти з комплексними, комбінованими порушеннями.
5. Діти з викривленим (дисгармонійним) розвитком [5, с. 121].

Пізніше В. М. Коберником та В. М. Синьовим запропоновано подібну класифікацію з виокремленням таких груп:

1. Діти зі стійкими порушеннями слухової функції (глухі, слабочуючі, пізньооглухлі).
2. Діти з порушеннями зору (сліпі, слабобачучі).
3. Діти зі стійкими порушеннями інтелектуального розвитку на основі органічного ураження ЦНС.
4. Діти з важкими мовленнєвими порушеннями.
5. Діти з комплексними розладами.
6. Діти з порушеннями опорно-рухового апарату.
7. Діти із затримкою психічного розвитку.
8. Діти з психопатичними формами поведінки.

Міжнародна класифікація психічних та поведінкових розладів:

1. «Розумова відсталість».
2. «Порушення психічного розвитку».
3. «Поведінкові та емоційні розлади, що починаються в дитячому й підлітковому віці».
4. «Розлади поведінки».
5. «Змішані розлади поведінки та емоцій».
6. «Емоційні розлади, специфічні для дитячого віку».
7. «Тікозні розлади».
8. «Інші поведінкові та емоційні розлади, що починаються в дитячому й підлітковому віці» [7, с. 103].

Існує загальноприйнята класифікація вад психофізичного розвитку дітей, яка виокремлює такі групи дітей з особливими освітніми потребами:

1) діти із сенсорними вадами. До цієї групи належать діти з порушенням слуху та зору;
2) діти з опорно-руховими порушеннями. Дефекти опорно-рухової системи можуть виникнути в результаті перенесених хвороб (дитячий церебральний параліч, де виділяють такі форми: спастична диплегія, геміпаретична форма ДЦП, гіперкінетична форма ДЦП, подвійна геміплегія, атонічно-астенічна форма), унаслідок травми хребта або ампутації;

3) діти з вадами розумового розвитку (олігофренія, затримка психічного розвитку: F 70 – легкий ступінь розумової відсталості, F 72 – середній ступінь розумової відсталості, F 73 – глибока розумова відсталість (ідіотія), синдром Дауна);

4) діти з порушенням мовлення (логопати). Сюди належать порушення усного мовлення (дистонія, брадилалія, тахілалія, заїкання, дислалія, ринолалія, дизартрія, алалія, афазія) та порушення писемного мовлення (дислексія, дисграфія);

5) діти з комбінованими вадами, тобто до цієї групи входять діти зі змішаним (складним) дефектом, наприклад: розумово відсталі й глухі, розумово відсталі та слабозорі або незрячі, сліпоглухонімі й ін.;

6) діти з дисгармонійним розвитком – психопатією (стійкий дисгармонійний склад психіки) [1, с. 43].

У всіх вищезначених категорій дітей наявні специфічні труднощі й проблеми розвитку, обумовлені характером і ступенем виразності відхилень, умовами соціально-педагогічного оточення дитини на ранніх етапах її розвитку. Водночас для всіх категорій дітей із вадами психофізичного розвитку властиві такі проблеми розвитку (О. Л. Венгер, О. А. Єкжанова, Н. М. Назарова, О. А. Стребелева):

- соціальна дезадаптованість дитини;
- вади мовленнєвого розвитку;
- недоліки розвитку моторики;

- уповільнене й обмежене сприймання;
- недоліки розвитку мисленнєвої діяльності;
- недостатня, порівняно зі звичайними дітьми, пізнавальна активність;
- прогалини в знаннях й уявленнях про навколишній світ, міжособистісні стосунки;
- недоліки в розвитку особистості (невпевненість у собі, невиправдана залежність від оточуючих, низька комунікабельність, егоїзм, песимізм, занижена або завищена самооцінка, невміння керувати власною поведінкою) [6, с. 18].

Охарактеризуємо коротко особливості кожної з груп дітей з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. *Порушення слуху дитини* впливає на перебіг усього її психічного розвитку й найперше – мовленнєвого. Наслідком порушення слуху є виникнення низки вторинних ускладнень (порушень), які істотно відрізняються залежно від часу та ступеня втрати слуху, але закономірно призводять до порушення розвитку мислення, мовлення, пізнавальної діяльності й становлення особистості. Зокрема, серйозні порушення словесного мовлення, а тим більше його відсутність, негативно позначаються на розвитку не лише словесно-логічного, а й наочного мислення, мають свої особливості зорове сприймання, слухомовленнєву пам'ять та всі інші пізнавальні процеси. Порушення слуху й мовлення призводить до змін у формуванні особистості дитини: вольової поведінки, емоцій і почуттів, характеру [8, с. 183].

Частими супутніми явищами ушкодження слухового аналізатора в дітей є недостатність вестибулярного апарату, яка зумовлює затримку в них прямостояння, особливості ходи, недорозвинення просторового орієнтування.

Щодо *порушень зору*, то для психофізичного розвитку дитини суттєве значення має час настання зорової патології. Чим раніше наступила сліпота, тим більш помітні вторинні відхилення, своєрідність психофізичного розвитку. Відсутність візуального орієнтування позначається на руховій сфері, на утриманні соціального багажу, особливо в сліпонароджених. Іноді для незрячих основним чинником орієнтування може бути звук.

Утрата зору формує своєрідність емоційно-вольової сфери, характеру, чуттєвого досвіду. У незрячих виникають труднощі в навчанні, грі, оволодінні професійною діяльністю. У старшому віці з'являються побутові проблеми, які спричиняють складні переживання й негативні реакції. Своєрідність характеру та поведінки сліпих спричиняє в одних випадках невпевненість, пасивність, схильність до самоізоляції; в інших – підвищену збудливість, дратівливість, що переходять в агресивність. Розвиток пізнавальних процесів (увага, логічне мислення, пам'ять, мова) у сліпонароджених відбувається нормально. Порушення взаємодії чуттєвих й інтелектуальних функцій виявляються в деякій своєрідності розумової діяльності з переважаанням розвитку абстрактного мислення [11, с. 120].

Чим пізніше дитина втратила зір, тим більше в неї зорових уявлень, які можна відтворити на основі словесних описів. Якщо не розвивати зорову пам'ять, то зорові образи можуть поступово стиратися. В умовах спеціального навчання формуються адекватні прийоми й способи використання слухового, шкірного, нюхового, вібраційного та інших аналізаторів, що становлять сенсорну основу розвитку психофізичних процесів. Завдяки цьому розвиваються вищі форми пізнавальної діяльності, які провідні в компенсаторній перебудові сприйняття.

Формування особистості дитини з порушеним зором відбувається за тими самими закономірностями, що й зрячої. Головними її складниками є мотиви, потреби, життєві плани, ставлення, самосвідомість [11, с. 122].

У дітей із *вадами опорно-рухового апарату*, крім рухових розладів, можуть виявлятися вади інтелектуального розвитку: затримка психічного розвитку й розумова відсталість різного ступеня тяжкості.

Ураження рухової сфери в разі ДЦП може виражатиметься різною мірою. Наприклад, за одних форм захворювання більше страждають рухи рук, за інших – ніг. Є такі, у котрих рухові розлади настільки тяжкі, що цілком позбавляють їх можливості самостійного пересування й будь-яких дій із предметами. Є діти, у яких відзначаються легкі рухові дефекти, що проявляються в недостатньому обсязі, точності та темпі рухів в одній або кількох кінцівках, у розладах рівноваги, координації, в окремих рухах, у недостатній диференційованості рухів рук або ніг [14, с. 171].

У дітей із діагнозом ДЦП, незалежно від ступеня рухових дефектів можуть спостерігатися розлади емоційно-вольової сфери та зниження інтелектуального рівня, причому трапляється нерівномірне затримка інтелектуального розвитку: одні психічні функції можуть розвиватися відповідно до віку, інші – значною мірою відставати.

Емоційно-вольові розлади проявляються в підвищеній збудливості дитини, надмірній чутливості до всіх зовнішніх подразників і лякливості. Деякі діти – неспокійні, метушливі, розгальмовані, інші – мляві, пасивні, безініціативні й загальмовані в руховій сфері.

Усім представникам цієї категорії властиві нерівномірність сформованості різних пізнавальних функцій, дисгармонійність інтелектуального розвитку [9, с. 43].

Розумова відсталість – сукупність спадкових, вроджених (олігофренія) або рано набутих (деменція) стійких синдромів загального психічного відставання в розвитку, які проявляються в утрудненні соціальної адаптації здебільшого через переважаючий інтелектуальний дефект.

Біологічне ушкодження головного мозку порушує спонтанний розвиток дитини, тобто динаміка її психічного розвитку внаслідок успадкування та самонаучування виявляється неефективною. Через порушення взаємозв'язку між пізнавальними й емоційними процесами дитина не має достатньо розвинених здібностей для контролю та самоконтролю власної поведінки; у неї спостерігається низький рівень активності й пізнання, її безпосередні потреби та емоційні прояви не підпорядковуються мисленню й, отже, не усвідомлюються та не контролюються самою дитиною [10, с. 379].

Почуття цих дітей бідні й недиференційовані. Найчастіше вони переживають задоволення або незадоволення, різні тонкі почуття їм недоступні. Можна спостерігати прояви почуттів, неадекватних за своєю силою тій причині, яка їх викликала: маленька образа може спричинити афективний стан (дитина дуже кричить від того, що хтось зламав її олівець, і водночас не переживає, що мама захворіла). Настрій дуже нестійкий та часто залежить від випадкових причин. Моральні, духовні й естетичні почуття розвиваються значно пізніше, ніж у дітей з нормативним розвитком. Недостатній розвиток мислення, його критичності обмежує можливості розумово відсталих дітей аналізувати свою поведінку. На цьому фоні в них найчастіше формується завищена самооцінка.

Підступність *порушень мовлення* в дітей полягає в тому, що вони мають схильність до патологічного закріплення. А враховуючи, що мовленнєвий розвиток продовжується ще під час шкільного навчання, вони можуть спричинити різноманітні стійкі порушення засвоєння шкільних знань. У дітей перших років життя мова має вплив на розвиток відчуттів і сприйняття, на формування процесів гностики. А. А. Люблінською показано, що навіть пасивне оволодіння мовою в перші два роки життя сприяє розвитку в дитини узагальненого сприйняття, додає всім її сенсорним функціям активного пошукового характеру [12, с. 191].

Мовні порушення, пов'язані з органічним ураженням центральної нервової системи, часто поєднуються з різними відхиленнями в нервово-психічному розвитку дитини, що виявляються більше в інтелектуальній, іноді – в емоційно-вольовій сфері. Так, наприклад, усі клінічні форми мовних порушень можуть наголошуватися як у дітей з підлягаючим зберіганню інтелектом, так і при затримці психічного розвитку, у дітей з олігофренією. Особливості прояву мовного дефекту, динаміка його подолання, шляхи й методи коректувальної роботи визначаються не лише характером мовного порушення, але й особливостями загального фону нервово-психічного розвитку дитини [3, с. 149].

Багато видів мовних розладів спостерігають у дітей із мінімальною мозковою дисфункцією, в основі якої лежить порушення дозрівання окремих функціональних систем мозку. Спостерігаються різні не різко виражені порушення нервово-психічної діяльності у вигляді рухового неспокою, розладу пам'яті, уваги, поведінки, різних, мовних розладів.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, існують різні класифікації вад психофізичного розвитку дітей, кожна з них має свої особливості. Усі розглянуті порушення різко обмежують можливість уключення дитини з особливими потребами у виховні й педагогічні процеси, у зв'язку з чим постає необхідність у постійному догляді за нею.

Джерела та література

1. Аксьонова Л. І. Спеціальна педагогіка / Л. І. Аксьонова. – М. : Просвещение, 2005. – 462 с.
2. Боскис Р. М. Аномальные дети / М. Р. Боскис // Психология аномального развития ребенка : хрестоматия. – М. : ЧеРо ; Высш. шк. ; Изд-во МГУ, 2002. – Т. 1. – С. 437–450.
3. Калягин В. Л. Психолого-педагогическая диагностика детей и подростков с речевыми нарушениями / В. Л. Калягин, Т. С. Овчинникова. – М. : Просвещение, 2005. – 321 с.
4. Капська А. Й. Спеціальна педагогіка : підручник / А. Й. Капська. – К. : Центр навч. л-ри, 2003. – 256 с.
5. Колупасва А. А. Діти з особливими потребами та організація їх навчання / А. А. Колупасва, Л. О. Савчук. – К. : Наук. світ – 2010. – 260 с.
6. Миронова С. П. Основи корекційної педагогіки / С. П. Миронова, М. П. Матвєєва, О. В. Гаврилов ; за заг. ред. С. П. Миронової. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2010. – 264 с.
7. Мудрик А. В. Спеціальна педагогіка / А. В. Мудрик. – М. : Просвещение, 2007. – 474 с.
8. Нижник О. Допомога дітям з особливими потребами: Психолог / О. Нижник. – К. : Главник, 2004. – 324 с.

9. Польовик О. В. Проблеми життєдіяльності дітей з особливими потребами в сучасному суспільстві / О. В. Польовик // Сучасна теорія і практика соціальної роботи : зб. наук. пр. [голов. ред. : М. Є. Чайковський] / Хмельницький : ХІСТ Ун-ту «Україна», – 2010. – С. 99.
10. Психологія аномального розвитку дитини : хрестоматія : в 2 т / под ред В. В. Лебедінського і М. К. Бардишевської. – М. : ЧеРо ; Высш. шк. ; Изд-во МГУ, 2002. – 744 с.
11. Психологія виховання дітей з порушеннями зору / под ред. Л. И. Солнцевої, В. З. Денискиної. – М. : Налоговий вестник, 2004. – 320 с.
12. Ребенок. Раннее выявление отклонений в развитии речи и их преодоление / под ред. Ю. Ф. Гаркуши. – М. : Академия, 2003. – 230 с.
13. Саламанская декларация. Рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями, принятые Всемирной конференцией по образованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество. Саламанка. Испания, 7–10 июня 1994 г. – Киев, 2000. – 21 с.
14. Юрьев В. В. Рост и развитие ребенка / В. В. Юрьев. – М. : Просвещение, 2003. – 272 с.

Referens

1. Aks'onova L. I. Special'na pedagogika / L. I. Aks'onova. – М. : Prosveshhenye, 2005. – 462 s.
2. Boskys R. M. Anomal'nye dety / M. R. Boskys // Psychologyja anomal'nogo rozvytyja rebenka: Hrestomatija. – М. : ЧеРо; Высш. шк.; Yzd-vo MGU, 2002. – Т. 1. – С. 437–450.
3. Kaljagyn V. L. Psyhologo-pedagogyčeskaja dyagnostyka detej y podrostkov s rečevymy narushenyjamy / V. L. Kaljagyn. – М. : Prosveshhenye, 2005. – 321 s.
4. Kaps'ka A. J. Special'na pedagogika : pidručnyk / A. J. Kaps'ka. – К. : Centr navchal'noi' literatury, 2003. – 256 s.
5. Kolupajeva A. A. Dity z osoblyvymy potrebamy ta organizacija i'h navčannja / A. A. Kolupajeva, L. O. Savchuk. – К. : Naukovyj svit – 2010. – 260 s.
6. Myronova S. P. Osnovy korekcionoi' pedagogiky / S. P. Myronova, M. P. Matvejeva, O. V. Gavrylov ; za zag. red. C. P. Myronovoi'. – Kam'janec'-Podil's'kyj : Kam'janec'-Podil's'kyj nacional'nyj universytet im. Ivana Ogijenka, 2010. – 264 s.
7. Mudryk A. V. Special'na pedagogika / A. V. Mudryk. – М. : Prosveshhenye, 2007. – 474 s.
8. Nyzhnyk O. Dopomoga ditjam z osoblyvymy potrebamy: Psyholog / O. Nyzhnyk. – К. : Glavnyk, 2004. – 324 s.
9. Pol'ovyk O. V. Problemy zhyttjedijal'nosti ditej z osoblyvymy potrebamy v suchasnomu suspil'stvi // Suchasna teorija i praktyka social'noi' roboty : zb. nauk. pr. / Hmel'nyc'kyj: HIST Universytetu «Ukrai'na» ; [golov. red. : M. Je. Chajkovs'kyj]. – 2010. – S. 99.
10. Psychologyja anomal'nogo rozvytku dytyny : hrestomatija y 2t / pod red V. V. Lebedinstkogo i M. K. Bardyshevskoj. – М. : ЧеРо; Высш. шк.; Yzd-vo MGU, 2002. – 744 s.
11. Psychologyja vospytanyja detej s narushenyjamy zrenyja / pod red. L. Y. Solncevoj, V. Z. Denyskynoj. – М. : Nalogoovyj vestnyk, 2004. – 320 s.
12. Rebenok. Rannee vyjavlenye otklonyj v rozvytyu rečy y yh preodoljenje / pod red. Ju. F. Garkuшы. – М. : Akademyja, 2003. – 230 s.
13. Salamanskaja deklaracyja. Ramky dejstvuj po obrazovanyju lyc s osobymy potrebostjamy, prynjatyje Vsemyrnoj konferencyej po obrazovanyju lyc s osobymy potrebostjamy : dostup y kachestvo. Salamanka. Yspanija, 7–10 yjunya 1994 g. – К., 2000. – 21 s.
14. Jur'ev V. V. Rost y rozvytye rebenka / V. V. Jur'ev. – М. : Prosveshhenye, 2003. – 272 s.

Стасюк Людмила. Теоретические аспекты развития детей дошкольного возраста с особыми потребностями. В статье раскрыты теоретические вопросы развития детей дошкольного возраста с особыми потребностями. В частности, проанализировано понятие термина «дети с особыми потребностями». Также определены различные виды классификаций детей с особыми потребностями за разными авторами. Охарактеризованы особенности развития детей с различными типами нарушений. Основное внимание уделяется анализу влияния психофизических нарушений на личностное развитие дошкольников.

Ключевые слова: дети с особыми потребностями, ребенок-инвалид, дети с нарушениями, особенности психофизического развития, личность.

Stasyuk Lyudmila. Theoretical Aspects of the Development of Preschool Children with Special Needs. The article examines the problem of theoretical issues of preschool children with special educational needs. We pay special attention to the fact that in modern Ukrainian society children with special needs call disabled children and people look on their defects and disadvantages, but not focusing on their feelings, skills or abilities. The term «child with disabilities» means that she has equal rights like other children. We offer use the term «child with disabilities» instead of the term «disabled child». In our opinion this term emphasizes the necessity to provide additional support for training and education of children with special needs.

Children with disabilities are the object of social work with highly complex structure, that's why there are many classifications of types and kinds of children with special needs. For example we took: Kobernik and Synov classifications, Vlasova and Pevzner grouping classification, Lapshin and Puzanov classification, international classification of mental

and behavioral disorders and classification of defects of mental and physical development in children. There are such problems in development of children with disabilities, as: social child adaptation; defects of speech; slow and limited perception; deficiencies of mental activity; insufficient cognitive activity of children; gaps in knowledge and understanding of the world; deficiencies in personal development.

In this article we also describe the main children defects among which there are: problems with hearing, problems with vision, difficulties with musculoskeletal system, emotional-volitional disorders, mental retardation and speech disorders. All violations limit the possibility of a child with special needs in educational and pedagogical processes, and therefore arises a need to care for her.

Key words: children with special needs, disabled child, children with disabilities, features of psychophysical development, personality.

УДК 37.091.212: 343.988

Володимир Терпелюк

Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка (м. Кременець)

Сутність соціально-педагогічної профілактики віктимної поведінки підлітків – учнів загальноосвітніх шкіл

У статті досліджено специфіку соціально-педагогічної профілактики віктимної поведінки підлітків, її основні засади, форми роботи; спрямування індивідуальної віктимологічної профілактики на підлітків як потенційних жертв та їх мікросередовище; основні суб'єкти профілактики віктимної поведінки підлітків – такі інститути соціалізації, як сім'я та школа; можливості превентивної допомоги підлітку за допомогою корекції його віктимних рис.

Ключові слова: віктимна поведінка підлітків, профілактика віктимної поведінки, превентивна допомога, жертва злочину, віктимізація особистості.

Постановка наукової проблеми та її значення. Одним із наслідків бурхливих процесів, що відбуваються в житті нашого суспільства, є зростання кількості та різноманіття соціальних конфліктів, правопорушень, а також показників віктимізації населення. У якості жертв несприятливих умов соціалізації часто виступають не лише окремі особи, але й цілі соціальні групи, зокрема підлітки. Унаслідок своїх вікових особливостей вони більше, ніж інші категорії, піддаються впливу віктимогенних чинників середовища, зокрема сімейній віктимізації.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проведені теоретичні узагальнення підтвердили припущення про те, що психолого-педагогічний аспект питань віктимної поведінки поки що розроблений недостатньо. Що ж до соціально-педагогічних аспектів віктимності підлітків, то тут зроблено лише перші кроки. Означену тенденцію прослідковуємо й у розробці основ профілактики віктимної поведінки різних груп населення, у тому числі й підлітків. Так, аналіз літератури засвідчив, що питання віктимологічної профілактики є, насамперед, об'єктом вивчення кримінології, зокрема в аспекті обґрунтування загальних засад профілактики насильницької злочинності (С. І. Афанасенко, С. О. Гаркавець, А. Ю. Кулієв, В. В. Василевич, О. М. Джужа, Є. М. Моїсєєв, В. Д. Малков та ін.), і насильницьких злочинів щодо неповнолітніх (Л. М. Білик, Н. Ю. Волянчук, О. М. Книш, С. С. Косенко й ін.). У роботах психологів обґрунтовано способи корекції віктимності неповнолітніх, однак знову ж таки переважно жертв злочинів (О. О. Андронникова, О. Б. Бовть, І. В. Ващенко І. А. Захар'єва, О. О. Клачкова, О. Є. Мойсєєва та ін.). Лише в окремих працях, зокрема В. Е. Бойко й З. І. Белоусової, К. М. Гамової, І. В. Леонової, Г. Б. Серих та ін. психологів-практиків, ми знаходимо засади психолого-педагогічної роботи з віктимними дітьми як жертвами несприятливих умов соціалізації. Серед вітчизняних дослідників психолого-педагогічні й соціально-педагогічні засоби віктимологічної профілактики поки що не обґрунтовано, хоча наявна низка робіт стосовно питань соціально-педагогічної підтримки дітей – жертв несприятливих умов соціалізації. Так, Л. Г. Захарова розкриває питання формування асертивності в дівчат, які зазнали насильства в сім'ї; Н. В. Іваньо обґрунтовує засади педагогічної підтримки соціально незахищених громадян, які, по суті, стали ЖНУС; І. М. Мачуська описує форми й методи профілактики насильства над дітьми в сім'ї; О. В. Мосюндзь звертає увагу на вихованців дитячих будинків.